

תשובת מלך כוזר לרבי חסדאי

פתיחה

בן אהרן המלך התוגרמי¹⁹ שמרו יוצרו,

אל חסדאי ראש כלה בר יצחק בר עזרא

שלום רב, מן יוסף המלך, בן אהרן - המלך הגבור, אשר לא יבריהוהו חילים ולא ישיבוהו גדודים; הירא את ה', החרד מדברו; החכם המכבד חכמים, הענו המקרב לעניים, הבוחר בדברי תורה; המבקש רצון קונו בכל לבו ובכל מאדו.²⁰

אל אהובו חביבו ר' חסדאי בן יצחק בר עזרא - הנחמד אלינו והנכבד עלינו, ישמרהו אלהים וינצרהו.

מודיע אני לך, שבא אלינו כתבך המעטר בנעם הלשון על ידי יהודי מארץ נמץ, שמו יצחק בן אליעזר.

ושמחנו בך וישנו על בינתך וחכמתך, וכתוב בו: מקום ארץך ורחוק זה ממקום השתנות היום והלילה; ויחוס עבדך אל רחמן המולך עליה; ויקר תפארת מלכותו ונגדלתו ועזרת האל לו על כבישת מדינות מזרח, כאשר היו בידי אבותיו עד שנשמע עצם מלכותם בכל ארץ וכלו פני מלכם כל מלכי אדמה; והתלאות אשר אחר כתבך ממנו, מרחק מלכות האמות וכריתת הסוחרים וספקת הדבר, עד אשר החלו שלוחי קשטנטניה לבוא בארצכם בתשורת מלכם וספרו לכם (אח) אשר הייתם לפנים מכזיבים (=לא מאמינים).

ובקשת להודיעך אמתת הדברים, מן מלכותנו ויחוסנו, והיאך נכנסו בדת ישראל (=גיור), אשר בו האיר האל עינינו, והעלה זרוענו ושבר קמינו.

ועוד בקשת להודיעך מדת ארצנו והאמות אשר סביבותינו, המשלימים אתנו והנלחמים עמנו;

ואם יתכן לבוא שלוחינו אל ארצכם לחלות פני מלכם המיקר הנעים - ישמרהו יוצרו, אשר המשיך לכותו לאהבתו בטוב דרכיו והביאם באחותו בישר מפעליו. לפי שהיו ישראל נהנים בדבר זה והיה להדרת לב ומענה לשון ולשבח ותהלה בעיני האמות האומרים פי אין לישראל שארית ולא מקום ממשלה וממלכה. ואנחנו משיבים תשובתך על כל דבר ודבר תשובת מכתבך, הששים בך והשמחים בחכמתך.

הערות - ילמד ענוים דרכו

19 כפי שיבאר המלך לקמן, הכוזרים הם מבני תוגרמה.

20 נראה שכל אלו הם תארים על אביו - אהרן.

אשר דברת מן ארצך ויחוס המולך עליה - כבר נגע (=הגיע) אלינו. וכבר היו בין אבותינו אגרות ופרישת שלום, והדבר הזה שמור בספרינו, ידוע לכל זקני ארצנו. ובכל עת אנחנו שומעים אודות ארצכם וגדלת מלכה - ישמרהו יוצרו ואלהים ישיב אליו מלכות אבותיו בארץ מזרח, כאשר דברתי.

מקור אומת כוזר

ונחדש (לך) מה נקדם בו אבותינו ונשים אותו מורשה לבנינו:

שאלת בכתב: מאיזו אמה²¹, מאיזו משפחה, מאיזה שבט אנחנו.

מודיע אני לך, שאנו מבני יפת מזרע תוגרמה²². כך מצאתי בספרי יחוסים של אבותי, שהיו לתוגרמה עשרה בנים, אלה שמותם: הבכור - אויור, השני - תוריס, השלישי - אוור, הרביעי - אוגו, החמישי - ביזל, הששי - תרנא, השביעי - פזר, השמיני - ינור, התשיעי - בלגר, העשירי - סאור. אנו מבני פזר השביעי.

כתוב אצלי, שבהיות אבותינו מתי מעט, הקדוש ברוך הוא נתן להם כח ועז וגבורה ועשו מלחמה על מלחמה עם גוים רבים גדולים ועצומים מהם, בעזרת שדי גרשום ויירשו את ארצם ומהם שמום למס עובד עד היום הזה.

הארץ אשר אני יושב, לפנים היו יושבים בה "וננתר". באו אבותינו כוזריים, נלחמו עמם. וננתר - היו רבים כחול אשר על הים לרב, ולא יכלו לעמד לפני כוזר. עזבו ארצם ובחרו, ורדפו אחריהם עד שהשיגו אותם על הנהר ששמו דונא. עד היום הזה הם חוגים על נהר דונא וקרובים הם לקשטנטינה. ויירשו כוזריים את ארצם עד היום הזה²³.

סיפור קבלת היהדות ע"י בולן

ואחר כך עברו דורות, עד שעמד מלך אחד שמו בולן²⁴. היה איש חכם וירא ה'. בוטח ביוצרו (=בורא עולם) והעביר את הקודמים ואת עובדי עבודה זרה מן הארץ, וחסה בצל כנפיו²⁵.

הערות - ילמד ענוים דרכו

21 ר"ח שאל מאיזה שבט מעם ישראל הם, מפני שלא שיער שהם גרים. על כן שינה המלך את השאלה: מאיזו אומה.

22 בראשית יב, ג: "בני יפת: גומר ומגוג ומדי ויון ותובל ומשך ותירס. ובני גומר: אשכנז וריפת ותוגרמה".

23 המלך הראשון לכוזר, טונג יבגו, השתלט במאה השביעית לספירה על האזור שהיה לפני כן תחת שליטה פרסית, לאחר שהביזנטים (=החלק המזרחי של האימפריה הרומית) כבשו את הפרסים.

24 הוא המלך שעליו מבוסס ספר הכוזרי.

25 היינו האמונה באל אחד. ועדיין לא בחר לו דת מסוימת, אם תורת ישראל או הנצרות או האסלאם.

וּנְרָאָה לֹא מִלְאָךְ הִיא²⁶ וְאָמַר לוֹ: אֵי בּוֹלֵן, הִיא שְׁלַחְנִי אֵלֶיךָ לְאֵמֹר: אֵי בְנֵי, שְׁמַעְתִּי אֶת תְּחִנָּתְךָ, וְהִנֵּה בִרְכִיתֶיךָ וְהִפְרִיתֶיךָ בְּמָאֵד מְאֹד וְאָקִים מַלְכוּתְךָ עַד אֶלֶף דּוֹרוֹת וְאָמַסְרָא אֶת כָּל אוֹיְבֶיךָ בְּיָדֶיךָ.

בְּבִקְרָא עֲמַד וְהוֹדָה לֵהּ וְהוֹסִיף לוֹ יִרְאָה וְעִבְדָּהּ.

וּנְרָאָה לֹא שְׁנִית וְאָמַר לוֹ: אֵי בְנֵי, רְאִיתִי אֶת דְּרָכֶיךָ וְרָצִיתִי אֶת מַעֲשֶׂיךָ יְדַעְתִּי כִּי תִלְךְ אַחֲרַי בְּכָל נִפְשֶׁךָ וּבְכָל מְאוֹדְךָ, וְאֲנִי חִפְצִי לְתַת לָךְ חֶק וּמִשְׁפָּט, אִם תִּשְׁמַר מִצְוֹתַי וְחֻקֹּתַי.

וְהַשִּׁיב הוּא לְמִלְאָךְ הַדּוֹבֵר אֵלָיו: אֵי אֲדוֹנִי, יְדַעַת מַחְשְׁבוֹת לְבִי וְחֻקְרַת כְּלִיּוֹתַי, שְׁלֹא שְׁמַתִּי בְּטַחֲוֹנִי אֶלָּא בְךָ. הָאֵמָה אֲשֶׁר אָנִי עֲלֶיךָ - כּוֹפְרִים הֵם, לֹא אֲדַע אִם יֵאָמְנוּ בִּי אוֹ לֹא. אִם יִתְגַּדְּלוּ רַחֲמֶיךָ עָלַי, תִּרְאָה עַל פְּלוֹנֵי הַשָּׁר הַגְּדוֹל²⁷ שְׁלָהֶם וְהוּא יַעֲזֹרְנִי עַל זֹאת.

הַקְּדוֹשׁ בְּרוּךְ הוּא עָשָׂה כְּרָצוֹנוֹ וְנִרְאָה אֶל הָאִישׁ הַהוּא בְּחִלּוֹם וְהִשְׁכִּים בְּבִקְרָא וּבָא וְהִגִּיד לְמִלְךָ. וְהִמְלִיךְ קִבְּץ אֶת כָּל שָׂרָיו וְעִבְדָּיו וְאֶת כָּל עַמּוֹ, וְשֵׁם לְפָנֶיהֶם הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה וְקִבְּלוּ עֲלֵיהֶם אֶת הַדִּין, וּבָאוּ וּנְכַנְסוּ תַּחַת פְּנֵי הַשְּׁכִינָה. לְזֶה הַדְּבָר - יֵשׁ שְׁלֹשׁ מֵאוֹת וְאַרְבָּעִים שָׁנָה²⁸.

וְעוֹד נִרְאָה לוֹ וְאָמַר: אֵי בְנֵי, הַשָּׁמַיִם וְהָאָרֶץ לֹא יִכְלְלוּנִי, אִף עַל פִּי כֵן בְּנֵה לִי בַיִת לְשִׁמִּי וְשְׁכֻנָּתִי בּוֹ²⁹.

הערות - ילמד ענוים דרכו

- אבל נראה שהיתה עליו השפעה ונטייה ליהדות, כפי שיראה לקמן.
- 26 עניין המלאך המכוון את המלך, המשתוקק לעבוד את בוראו כראוי, נמצא גם בספר הכוזרי, בפתיחה למאמר א ובפתיחה למאמר ב.
- 27 מבנה השלטון של הכוזרים היה בנוי משליט רוחני הנקרא כאקאן (=הוא בולן) ומשליט מדיני הנקרא כאקאן בק, שהיה למעשה אחראי על הצבא. השליט העליון היה הכאקאן, וגם השליט המדיני היה סוגד לו. כאן מסופר שהמלך בולן מבקש מהמלאך שיסייע לו לצרף גם את שר הצבא אל האמונה בבורא העולם.
- גם בספר הכוזרי, בתחילת מאמר שני, מסופר שדבר החלום של המלך נגלה לשר צבאו והם הלכו יחד למערת היהודים ללמוד שם, והתגיירו יחד.
- כפועל, רבים מהכוזרים נשארו עובדי אלילים או נעשו נוצרים ומוסלמים, אבל רוב אצולת העם התיידיה, ובכלל החוקים היה שהשליט העליון שמתמנה חייב להיות מאמין בדת ישראל.
- 28 ריה"ל בספר הכוזרי כותב שהסיפור של ההתגיירות היה כ"ארבע מאות שנה" לפני כתיבת הספר. היינו בערך בשנת 740 לספירה. אולם לפי הכתוב כאן יש להוסיף עוד כמאה שנה.
- 29 על פי הפסוק: "ועשו לי מקדש ושכנתי בתוכם" (שמות כה, ח). כפי שנראה מדבריו בהמשך "קיימים ושמורים ביד" - האוהל שבנה לא תפקד כפועל כמקום הקרבה אלא יותר כמקום סמלי וייצוגי. למרות זאת, אפשר שעל ידי מעשה מצווה זה זכה מלך כוזר ששרתה עליו השגחה מסוימת, המתאימה לחו"ל ולגרים. על כן, אף שלא היו ביניהם נבואה ונסים גלויים, זכו להשגחה וניצחון במלחמות ולהדרכה וחכמה בענייני עבודת האלוה.

והשיב לו: אי רבונו של עולם, אתה ידעת שאין בידי כסף וזהב, במה אבנה? ואמר לו: חזק ואמץ וקח עמך כל חיליך וקום לך אל דרך דראלאן אל ארץ ארדוויל, הנה נתתי פחדך ואימתך עליהם ונתתי אותם בידך. הנה זמנתיך שני אוצרות אחד מלא כסף ואחד מלא זהב ותקח אותם ואני אהיה עמך ושמרתיך ועזרתיך ותביא הממון בשלום ותבנה בהם בית לשמי.

והאמין בה, ועשה כדברו, והלך ועשה מלחמות רבות ונצח בהן בעזרת שדי והחריס המדינה ולקח הממון ושב בשלום, וקדשם ובנה בהם האהל והארון והמנורה והשלחן והמזבחות וכלי הקדש ברחמי ה' בכח שדי. עד היום קימים ושמורים בידים³⁰.

שאלות מנחות:

- ✦ מהם שני הביטויים להשגחה שזכה לה מלך בולן?
- ✦ בזכות מה זכה לכך?
- ✦ לדעתך, האם לאחר שר"ח הבין שממלכת כוזר אינה ממלכה ישראלית אותנטית אלא ממלכה שהתגיידה בחלקה, עדיין היה מעוניין לבוא ולחזות בממלכה זו ולהיות עבד למלך כוזר?
- ✦ האם ר"ח עדיין יכול להשתבח בפני גויי ספרד במלכות כוזר?
- ✦ איזה פלא גדול יותר: שבזמן הגלות היתה ממלכה יהודית שאינה נמצאת תחת שלטון זר, או שעם חזק ועצמאי החליט להתגיייר ולקבל דווקא את דת ישראל על אף שהם בגלותם?

הערות - ילמד ענוים דרכו

30 גם בכוזרי בתחילת מאמר שני מסופר שבנו בכוזר תבנית המשכן שעשה משה, זיכרון לקשר שלהם עם עם ישראל וארץ ישראל, בדומה למזבח שבנו בני גד בעבר הירדן המזרחי. אלא שכאן נראה לכאורה שבניין המשכן היה בטרם בחר בגלוי באמונת ישראל, שהרי הוויכוח הבין-דתי מתואר רק אחר כך. ואפשר שכבר בשלב הזה היתה למלך נטייה לדת ישראל (כפי שנראה מיד), והיה מקושר לסוחרים היהודים ("רדהנים") שעברו בממלכתו, והכיר את תבנית המשכן וכליו.

מסלול 1: יום א לפרשת לך לך
מסלול 2: יום ג לפרשת נח